

<http://www.turansam.org>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Arařtırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2019; Ay: Mart; Cilt: 11/KIŞ, Sayı: 41
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed and Refereed Journal; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2019; Month: March; Volume: 11/WINTER, Issue: 41
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>

(51)

Mustafa GÜVENÇ²⁸⁸

EBU CA'FER MUHAMMED B. CERİR ET-TABERÎ ve TEFSİRİ
ABU JAFAR MUHAMMAD B. JARİR AL-TABARÎ and HİS TAFSEER

ÖZ

Taberî, eğitim hayatına küçük yaşlarda başlamış ve birçok ilmi seyahatta bulunarak çeşitli hocalardan birçok alanda dersler almıştır. Bu bağlamda tefsir, tarih, fıkıh, hadis gibi alanlarda eserler kaleme almış, sözüne ve ilmine güvenilen bir âlim olarak tanınmıştır. Taberî tefsiri, ihtiva etmiş olduğu rivayetler, tercihler, deliller ve yorumlar vesilesiyle Kur'an'ın anlaşılması hususunda önemli bir kaynak olarak kabul edilmiş ve üzerinde birçok çalışma yapılmıştır.

İçerdiği rivayetler vesilesiyle genellikle rivayet tefsiri olarak bilinen bu eser, müellifinin, görüşler arasında tercihlerde bulunuyor olması, akli ve luğavi açıklamalara yer vermesi sebebiyle dirayet tefsiri özelliğini de taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Taberî, tefsir.

ABSTRACT

Tabari started his education life at young ages. He took courses in many fields from different masters through his scholarly travels. In this context, he wrote some books regarding to several disciplines like tafseer, history, fiqh and hadith. He was valued as a trustworthy and authenticated scholar. Concerning the understanding of the Qur'an Tafseer al-Tabarî, it has been accepted a significant source by means of its contents consisting of the transmissions, preferences, evidences and commentaries. Also, many studies have been taken place on this work. In general, since the transmissions included by Tafseer al-Tabarî, it is famous as a 'tafseer bil riwaya' meaning report-based commentary of the Qur'an.

On the other hand, it has the characteristic of tafseer bil diraya too, meaning reasoning-based commentary of the Qur'an, because the author of the book makes a selection among the views and puts some rational and linguistic explanations within the tafseer.

Keywords: Qur'an, Tabari, tafseer.

GİRİŞ

Rivayet tefsirlerinin en değerli örneklerinden biri kabul edilen ve h. 3. yüzyılda kaleme alınmış olan Taberî tefsiri, Kur'an'ın anlaşılması ve ilk nesillerin yorumlarını günümüze ulaştırması bakımından önemli bir işlev yüklenmektedir. Bu makalede tefsir dünyası için önemli bir kaynak olan “*Câmiu'l Beyan*” adlı eseri ve müellifini tanıtmayı amaçlamaktayız. Bu bağlamda Taberî'nin eğitim ve ilmi faaliyetleri ile tefsir anlayışı ve tefsirinin özellikleri üzerinde duracağız.

1. Taberî'nin Hayatı ve İlmi Faaliyetleri

Taberî'nin asıl adı, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesir el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî olup kendisine Taberistan'a nisbetle Taberî, Âmul şehrine nisbetle Âmulî ve Bağdat'a nisbetle de Bağdâdî denilmektedir.²⁸⁹ İslamî eserlerde kısaca “İmam Taberî”, “İbn Cerir” veya sadece “Taberî” isimleri kullanılmaktadır. Fiziki olarak esmer tenli, iri gözlü, uzun boylu olan ve fasih bir dile sahip olan²⁹⁰ Taberî'nin doğum tarihi hakkında ufak bir ihtilaf olmakla birlikte genel olarak h. 224'te doğduğu kabul edilmiştir.²⁹¹ İlmi kişiliği ile tanınan ve hiç evlenmemiş olan Taberî'nin, dünya malına meyletmeyen kanaatkâr bir ilim adamı olduğu hatta vezirin isteği üzerine yazmış olduğu “*el-Hafif*” adlı kitabın mukabilinde kendisine verilen ücreti dahi kabul etmediği kaynaklarda yer almaktadır.²⁹² İlmi faaliyetlere adanmış bir ömrün akabinde h. 310 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁹³ Bazı Hanbelî avâmı onu Rafizilikle suçlayıp gündüz defnedilmesini engelledikleri için akşam vakti evine defnedildiğine dair nakiller bulunduğu gibi²⁹⁴ öldüğü akşamın ertesi sabahı, evinin bahçesine defnedilmiş olduğu da söylenmiştir.²⁹⁵

“Taberî'nin yaşadığı dönemde tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh gibi dini ilimler usul ve furu' açısından şekillenmiş, dört fikhî mezheb istikrar bulmuş ve bu alanda eserler meydana gelmeye başlamıştı. Hadiste “*Kütüb-ü Sitte*” tamamlanmış, nakli tefsirlerle rey tefsirleri birbirleriyle müsabaka haline girmiş nahiv, sarf, arûz ve belağat gibi ilimlerde kemal ve olgunluk çağına ulaşılmıştı. Yine bu devirde sîre ve mağazi alanında pek çok eser telif edilmiş, Yunan, İran ve Hind eserleri de tercüme edilmeye başlanarak bazıları üzerinde münakaşalar olmuş, Rey'den Endülüs'e kadar olan İslam Devletinde fikri ve edebi hareketler gelişmiş durumda idi.”²⁹⁶ Böyle bir çağda hayata gelen Taberî, babasının görmüş olduğu bir rüyasından hareketle onu ilme teşvik edip desteklemesi vesilesiyle de çok küçük yaşlarda eğitim hayatına başlamıştır.²⁹⁷ İlk eğitimine

²⁸⁹ Tayyâr, Musâid b. Süleyman, Şerh-u Mukaddimeti Tefsiri't-Taberî, Merkezü't-Tefsir li'd-Diraseti'l-Kur'aniyye, Riyad, 2017, s. 9.

²⁹⁰ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dimaşkî, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. XI, 156; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, XIII, 215; Sübkî, Tâcuddîn Ebî Nasr Abdilvehhâb b. Takıyyüddîn, Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, bsy, ts. III, 126; Sem'ânî, Abdulkarim Muhammed b. Mansûr et-Temimî, Kitâbu'l-Ensab, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1977, IX, 42.

²⁹¹ Yâfîû, Ebu Muhammed Abdullah b. Es'as b. Ali b. Süleyman, Mir'âtü'l-Cenân ve Ibretü'l-Yakazan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 195; Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, XIV, 267; Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsud-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbeu Ebnei'z-Zamân, Dâru Sâdir, Beyrut 1978, IV, 192; Makrîzî, Takıyyüddîn, el-Mukaffa'l-Kebir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1991, V, 486.

²⁹² Zehebî, A'lâm, XIV, 270; Sübkî, Tabakât, III, 124.

²⁹³ İbnü'n Nedîm, Ebu'l Ferac Muhammed b. Ebî Ya'kub İshak, el-Fihrist, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts, s. 326.

²⁹⁴ İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 157. İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, XIII, 217.

²⁹⁵ Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib, Tarihu Bağdat, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001, II, 553. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi, defin yeri ve günü konusunda farklı bilgiler yer almaktadır. Bkz. Hallikân, Vefeyât, IV,192; ez-Zehabî, A'lâm, XIV, 282; İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 157; Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Udebâ, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts, XVIII, 40.

²⁹⁶ Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 528.

²⁹⁷ Hamevî, Mu'cemu'l Udebâ, XVIII, 49; Kal'acî, Muhammed Revvâs, Mevsûatü Fıkhî't-Taberî ve Hammâd b. Ebî Süleyman, Dâru'n Nefâis, Beyrut, 1994, s. 11.

memleketi Âmul'de Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyerek ve ardından hadis yazarak başlamış olup²⁹⁸ daha sonra babasının teşvik ve destekleriyle ilim yolculuğuna çıkmıştır.²⁹⁹

Taberî, ilim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini on iki yaşında iken Rey'e yapmış³⁰⁰ ve burada Muhammed b. Humejd er-Râzî et-Temîmî Ebû Abdillâh'tan çok sayıda hadis almış ve tefsir okumuştur. Ayrıca o dönemde Rey'in bir köyünde mûkim olan Ahmed ibn Hammâd ed-Dülâbî'nin derslerine devam etmiş ve ondan *el-Mübtede'* adlı kitabı ve tarih kitabına esas almış olduğu İbn İshak'ın *el-Megâzî'* sini yazmıştır.³⁰¹ Yine Rey'de bulunduğu zamanlarda Müsennâ b. İbrâhim el-Âmülî'den hadis ve bazı isrâiliyat haberlerini almış,³⁰² Ebû Mukatil'den de Iraklıların fikhını (Hanefî fikhını) tahsil etmiştir.³⁰³ Taberî, Rey'den sonra Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere çeşitli âlimlerden faydalanmak amacıyla Bağdat'a gitmiş ancak oraya ulaşmadan Ahmed b. Hanbel'in vefat ettiğini öğrenmiştir. Burada bir yıl kadar süren ikameti esnasında Hasan b. Muhammed ez-Ze'ferânî el Bağdâdî'den ve Ebû Saîd el-İstahrî'den Şafîî fikhını almıştır.³⁰⁴ Bağdat'tan sonra Basra'ya gitmiş ve orada Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr ve İbnü'l-Müsennâ başta olmak üzere bazı muhaddislerden birçok hadisle câhiliye, siyer ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi haberlerinin rivayet icâzetini almıştır.³⁰⁵ Yine burada Ebu'l Eş'as, Bişr b. Muâz el-Akadî, İmran b. Musa el-Kazzâz, Muhammed b. Abdi'l A'la es-San'anî, Muhammed b. Musa el-Harâşî ve Muhammed el-Muallâ gibi âlimlerden de istifade etmiştir.³⁰⁶

Basra'dan Kûfe'ye doğru giderken Vâsıt'taki muhaddislerden de birçok hadisin rivayet icâzetini almıştır.³⁰⁷ Kûfe'de hadis ve haber yönünden ünlü Ebû Küreyb (Kerîb) Muhammed b. Alâ el-Hemezânî, Hennâd b. Serî ve İsmâil b. Mûsâ el-Kazzârî'den hadis yazmış,³⁰⁸ Süleyman b. Hallâd'dan kıraat, bazı âlimlerden câhiliye devri şiiri yanında Arap dili ve edebiyatını öğrenmiştir. İki yıl kadar süren bu seyahatlerinin ardından Bağdat'a geri dönmüş ve burada Ya'kub b. İbrâhim ed-Devrâkî'nin el-Müsned'ini yazmış, Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî'den kıraat dersleri almış ve Ebû Zür'a er-Râzî, İbnü'l-Müneccim, Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi âlimlerden de dinî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı okumuştur.³⁰⁹ Taberî daha sonra Mısır'a gitmek için Bağdat'tan ayrılmış, yolculuğu esnasında Suriye ve sahil şehirlerine uğrayarak Beyrut'ta bir müddet kalıp Abbas b. Velîd el-Beyrûtî'nin yanında Şamlıların kıraati üzere Kur'an-ı Kerîm'i hatmettikten sonra³¹⁰ 253 (867) yılında buradan Fustat'a geçmiştir.³¹¹ Mısır'daki ikameti esnasında üç büyük Şafîî âlimi, Rebî' b. Süleyman el-Murâdî,³¹² İsmâil b. İbrâhim el-Müzenî ve Ebû Abdullâh İbn Abdülhakem'den Şafîî fikhı üzerine dersler almış,³¹³ Arap dili ve edebiyatı uzmanı Ebu'l Hasan Ali b. Serrâc el-Mısırî ile yakın dostluk kurarak onunla hadis, fıkıh, dil, sarf, nahiv ve şiire dair sohbetlerde bulunmuştur. Ayrıca Yûnus b. Abdüla'lâ es-Sadefî'den³¹⁴ hem Mâlikî fikhını³¹⁵ hem de Hamza ile Verş'in kıraatlerini okumuştur. Taberî bu

²⁹⁸ Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, XVIII, 50.

²⁹⁹ Zehebî, A'lâm, XIV, 276-277.

³⁰⁰ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 314.

³⁰¹ Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, XVIII, 50.

³⁰² Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 314.

³⁰³ İbnü'n Nedîm, el-Fihrist, s. 326; Hüfî, Ahmed Muhammed, et-Taberî, Vezâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l Kavmi, Kâhire, ts. s. 34.

³⁰⁴ Şibl, Ali b. Abdilazîz b. Ali, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2004, s. 21; Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³⁰⁵ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³⁰⁶ Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, XVIII, 50.

³⁰⁷ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³⁰⁸ Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, XVIII, 51.

³⁰⁹ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³¹⁰ Zehebî, A'lâm, XIV, 270.

³¹¹ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³¹² İbnü'n Nedîm, el-Fihrist, s. 326; Şibl, et-Taberî, s. 20-21.

³¹³ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³¹⁴ Sübkî, Tabakât, III, 121; Zehebî, A'lâm, XIV, 268.

³¹⁵ İbnü'n Nedîm, el-Fihrist, s. 326.

arada Dimaşk'a da giderek oradaki bazı âlimlerden hadis ve kıraat dersleri almış daha sonra tekrar Fustat'a gelmiş³¹⁶ ve burada çeşitli ilim dallarında yetişmiş bir şahsiyet olarak büyük bir şöhrete kavuşmuştur.³¹⁷

Taberî, Mısır'dan (Fustat) sonra 256 (870) yılında tekrar Bağdat'a dönerek³¹⁸ bütün zamanını telif ve tedris faaliyetlerine hasretmiştir. Taberî bu ilim yolculukları sürecinde aynı zamanda Süleyman İbn Abdirrahman et-Talhî el-Kûfî'den kıraat dersleri³¹⁹ Muhammed b. Abdilmelik b. Ebî-ş-Şevârib'den de³²⁰ hadis almıştır. Kaynaklarda Taberî'nin ders aldığı kişiler arasında Abbâd İbnü Ya'kub er-Revecânî el-Esedî, Ebû Said el-Kûfî,³²¹ İshak b. Ebî İsrail,³²² Ahmed b. Menî' el-Beğavî, Ebu Hemmam el-Velid b. Şüca', Yakup ed-Dürkî, Ebu Said el Eşecc gibi isimler de sayılmaktadır.³²³

Bütün bu ilmi faaliyetler neticesinde "Taberî, sözüyle hükmedilen, bilgisi vesilesiyle görüşüne müracaat edilen, Allah'ın kitabını ezbere bilen, ayetlerin manalarını görebilen, Kur'an'ın hükümlerini anlayan, sahihi ve sakîmi ile sünneti ve geliş yollarını bilen, nâsihini ve mensuhunu kavrayabilen, sahabe, tabiûn ve sonrakilerin sözlerine aşına olan, haram ve helal konularına dair hükümleri bilen insanların tarihini ve geçmiş günlerini iyi bilen bir âlim olmuştur."³²⁴

3. Taberî'nin Tefsir Metodu

Taberî, Kur'an'ı, ayetlerle Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerle sahabe ve tabiûnun sözleriyle açıklamaya önem verdiği gibi Arap dili kullanım ve kaideleri ile şiirlere de itimat eder. Zira müellif, Kur'an'ın tevlinde en doğruyu bulmak isteyene gerekli olan şeyin; Hz. Peygamberden sabit olan haberleri bilmek (*binassin minhu*), başka bir deyişle "müstefiz nakle" itimat etmek, bunlar yoksa adil/adul olanların nakline dayanmaktır. Şayet bu tür bir nakil yoksa yapılan yorumun doğruluğu konusunda ikna edici bir delalet (*ed-dalaletul mukni*) gereklidir. Delalet ise ancak lisan yoluyla olabilir. Bunun yolu da meşhur şiirlerden şahitler, Arapların dil ve lehçelerinden deliller sunmakla olabilir demektir.³²⁵ Taberî, Kur'an'ın bireysel anlayışların, fikirlerin ve şahsi görüşlerin çarpıştırıldığı bir meydan olmasına karşıdır ve bu sebeple keyfi bir anlayış ile yapılan rey tefsirini kötü görmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in "*Kim Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*" hadisine dayanmaktadır.³²⁶

Taberî ayetlerin manalarını "bitmez-tükenmez" bir kaynak gibi tasavvur eden anlayışa sahip değildir. Bilakis o, vahiy ortamının şartları ve o ortama yakın tarihlerde yaşamış insanların anlayışlarını esas alarak mümkün olduğunca nesnel bir manayı hedefleyen çizginin önde gelen kaynağıdır. Çok geniş bir tefsirin müellifi olan Taberî, ilk üç asrın sahip olduğu tefsir birikimini derlemekle kalmamış kendisini de büyük oranda bu birikimle kayıtlamıştır. Taberî ayetlere bâtinî, gizemli, beklenmedik ya da şâz gramer kurallarına dayalı anlamlar verilmesine sıcak bakmayıp metne zâhirine uygun anlam verilmesi gerektiğini savunmaktadır.³²⁷ Ayetin zahirine önem verdiği gibi mutlak ve umum oluşunu da dikkate almakta ve kesin bir delil olmadıkça mananın tahsis ve takyid edilmemesi gerektiğini düşünmektedir.³²⁸

³¹⁶ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³¹⁷ Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, XVIII, 52-53.

³¹⁸ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 315.

³¹⁹ Sübkî, Tabakât, III, 121; Hüfî, et-Taberî, s. 35.

³²⁰ İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIII, 215; Zehebî, A'lâm, XIV, 268.

³²¹ Doğru, Câferî Sâdık, İbn Cerir et-Taberî'nin Tefsirindeki Fıkhi Görüşleri, Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi, Erzurum, 1981, s. 7.

³²² Sübkî, Tabakât, III, 121; Zehebî, A'lâm, XIV, 268.

³²³ İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIII, 215.

³²⁴ Sübkî, Tabakât, III, 122; İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 156; Zehebî, A'lâm, XIV, 269; Bağdâdî, Tarihi Bağdat, II, 549-550; Sem'ânî, Kitâbu'l Ensâb, IX, 41; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, Lisânu'l-Mizan, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002, VII, 27-28; Makrîzî, el-Mukaffa, V, 482.

³²⁵ Okumuş, Mesut, "Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi", EKEV Akademi Dergisi, Yıl 6, sy. 13, (Güz 2002), s. 131.

³²⁶ Zeydi, Yasir Hüseyin, "et-Taberî el-Müfessirün", İmam et-Taberî Fakihen ve Mürrihen ve Alimen bi'l-Kıraat, Kahire, 1989, s. 176.

³²⁷ Koç, Mehmet Akif, "Taberî Tefsirini Anlamak Üzere I", AÜİFD, 51:1 (2010), s. 90-91.

³²⁸ Örnekler için bkz. Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid, Cami'u'l Beyân an Te'vili Ayi'l Kur'an, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, bsy. ts. VI, 388-394; 556-558; XXIII, 36.

4. Câmîu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an ve Özellikleri

Taberî'nin "Câmîu'l-Beyan" adlı tefsiri, büyük bir itibar görmüş ve "bir adam bu tefsiri görmek için Çin'e gitse bu kitap için çok şey yapmış olmaz" şeklinde övgülere mazhar olmuştur.³²⁹ Tefsirlerin en büyüğü ve en kıymetlisi olarak da nitelenen³³⁰ bu eser, tarihi bilgiler ve riyasetler bakımından tefsir ve Kur'an ilimleriyle uğraşan şarklı ve garblı ilim adamları için bir hazine ve tükenmeyen bir kaynak olmuştur.³³¹ Bütün bu özellikleriyle *Câmîu'l Beyân*, müellifinin ilmî genişliğini, titizliğini, azmini, sabrını ve araştırmacı ruhunu ortaya koymaktadır. Zira İbn Huzeyme bu tefsiri okuduktan sonra yeryüzünde İbn Cerir'den daha âlim birini bilmiyorum demekten kendini alamamıştır.³³² Bu muazzam eser maalesef uzun bir kayıp dönemi yaşamış fakat 1900'lü yılların başında bulunmuş ve ilk olarak 1900 yılında Kahire'de Meymuniye Matbaasında kenarında Neysâbü'rî'nin *Ğaraibu'l-Kur'an ve Reğaibu'l-Furkan*'ı olduğu halde, ikinci olarak da 1322-1330/1904-1911 yılları arasında Bulak'ta otuz cilt halinde basılmıştır.³³³ Daha sonra Ahmet Muhammed Şakir ve Mahmut Muhammed Şakir kardeşler tarafından eser tahkik ve tahrirci olarak basılmaya başlanmış fakat bu baskı tamamlanamamıştır.³³⁴ Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî tarafından tahkik edilen eser 26 cilt halinde basılmıştır. Taberî'nin bu hacimli tefsirini, Ebû Yahya Muhammed b. Samâdîh et-Tucîbî özetlemiştir.³³⁵ Taberî tefsirinin bu muhtasarı 1971 yılında Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefîti tahkiki ile Kahire'de, el-Hey'etü'l Mısıriyyetü'l-Âmme tarafından, 1973 yılında Muhammed Ali es-Sabûnî ve Salih Ahmed Rıza tahkiki ile yine Kahire'de Darü't-Türâsi'l-Arabî tarafından iki cilt olarak bastırılmıştır. Muhammed Ali es-Sabûnî ve Salih Ahmed Rıza'nın hazırladığı Muhtasaru Tefsiri't-Taberî'yi, Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya dokuz cilt, Mehmet Keskin ise dört cilt olarak Türkçe'ye çevirmişlerdir.³³⁶

Taberî, eserini sadece dönemine kadar ulaşan geniş rivayet malzemesini toplayan bir tarzda değil dikkati çeken bir kavrayış ve muhakeme sonucunda belli bir ilmi disiplin çerçevesinde kaleme almıştır. Bu bağlamda eser, tefsir sorununu ele alarak tartışmasını yapan oldukça geniş bir mukaddime ile başlamakta ve bir yandan kendinden önce yazılmış olan tefsir sahifelerini bir araya toplayarak sonraki kuşaklara aktaran bir ansiklopedi özelliği taşıırken diğer yandan da rivayetler üzerinde değerlendirmeler ve akli izahlar³³⁷ yapmak suretiyle dirayet tefsir hareketinin öncüsü olma gibi önemli ve ayrıcalıklı bir özellik de taşımaktadır.³³⁸ Kur'an'ın anlaşılması noktasında çok geniş bir eser olan bu tefsir, neredeyse Kur'an'ın her cümlesi hatta her kelimesine dair birçok görüş ve te'vil içermektedir.

Taberî, ayetin tefsirine başlarken bazen ayet ile ilgili rivayetleri zikretmeden önce birkaç cümle ile kendi anladığı manayı ortaya koyar, akabinde ayetin manasına dair çeşitli görüşleri ve dayandıkları rivayetleri belli bir insicam içinde sıralar ve en sonunda kendi tercih ettiği görüşü belirtir. Çoğu zaman tercih sebebini ve delilini de beyan eder³³⁹ bazen ise başta yapmış olduğu izahatla yetinerek sonda tercih ettiği görüş hakkında herhangi bir açıklamada bulunmaz.³⁴⁰ Bazen de tercihini açıkça ifade etmeksizin sadece mevzu ile ilgili rivayetleri vermekle yetinir.³⁴¹ Rivayetleri "bu şekilde diyenler", "başka şekilde diyenler" vb. başlıklar altında

³²⁹ İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 156; Sem'ânî, Kitâbu'l Ensâb, IX, 42; Yâfî, Mir'âtü'l Cenân, II, 195; İbn Hacer, Lisânu'l Mizan, VII, 27; Bağdadî, Târihu Bağdat, II, 550.

³³⁰ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddin, el-Itkân fi Ulûmi'l Kur'an, el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-Kitâb, bsy. 1974, IV, 207; Serkis, Yusuf b. İlyan b. Musa, Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabîyye ve'l-Muarrebe, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, Kahire, ts. II, 1231.

³³¹ Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s. 535.

³³² İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 156; Suyûtî, Tabakât, I, 97; Kal'acî, Mevsûat, s. 13; Sem'ânî, Kitâbu'l Ensâb, IX, 42; Bağdadî, Târihu Bağdat, II, 551; Yâfî, Mir'âtü'l Cenân, II, 195; İbn Hacer, Lisânu'l Mizan, VII, 28.

³³³ Serkis, Mu'cem, II, 1231.

³³⁴ Doğru, İbn Cerir et- Taberî'nin Tefsirindeki Fikhi Görüşleri, s. 21; Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 317.

³³⁵ Sezgin, Fuad, Târihu't Turâsi'l Arabî, el-Memleketü'l-Arabîyye Vizâratu't-Ta'lîmi'l-Âli Câmîatu İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad, 1991, I/2, 167.

³³⁶ Fayda, "Taberî", DİA, XXXIX, 317.

³³⁷ Örnekler için bkz. Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 406-409; 425-426; VII, 335; XI, 319.

³³⁸ Okumuş, "Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi", s. 128-130.

³³⁹ Taberî, Camiu'l-Beyân, VIII, 372.

³⁴⁰ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 123, 136; 297-298; XIX, 180-183.

³⁴¹ Taberî, Camiu'l-Beyân, VI, 457-460; VIII, 368-369; 748-749; IX, 529-530; XXII, 588-589.

belli sistem dâhilinde sıralar. Bazen bir görüşün altında birçok rivayete yer verirken bazen de tek kişiye dayanan bir rivayeti müstakil bir görüş olarak zikreder.³⁴² Bazen görüşün ne olduğunu söylemeden “bazıları şöyle dedi” şeklinde doğrudan rivayetleri zikretmeye başlarken³⁴³ bazen de “bazıları şöyle diyor” diyerek altında rivayetler bulunmaksızın doğrudan görüşü verir.³⁴⁴ Bir ayet veya konu hakkında toplamış olduğu rivayetler hep aynı manada ise gruplandırma yapmaz ve kendi görüşü de o doğrultuda olduğu için ilk önce ayeti açıklar sonra da rivayetleri sıralar.³⁴⁵ Kendi görüşünü açıklarken bazen başında “Ebu Ca’fer dedi ki” diyerek yorumun kendine ait olduğunu belli eder³⁴⁶ bazen de doğrudan ayeti izah etmeye başlar ve sonra bizim dediğimiz gibi diyenler diyerek kendi görüşünü destekleyen rivayetleri zikreder.³⁴⁷

Nadir de olsa bazı yerlerde bir görüş altında sıralamış olduğu rivayetler bittikten sonra “zikretmiş olduğumuz bu haberlere göre ayetin te’vili şu şekildedir” diyerek rivayetleri özetleyen mahiyette bir açıklamada bulunur.³⁴⁸ Bazen de kendisi tercih etmemiş olsa bile eserinde yer verdiği görüşün sahiplerinin niye bu görüşü tercih ettiklerine değinir.³⁴⁹ Bazı durumlarda tercih etmemiş olduğu görüşün dayandığı hadisleri tevill ettiği,³⁵⁰ bazı rivayetleri açıklama yoluna gittiği³⁵¹ bazen de tercih etmediği görüşleri çürütmek için açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.³⁵² Taberî’nin bizzat kendisinin bile kabul etmediği hatta eleştirdiği bazı görüşleri eserine almış olması, tefsire dair söylenmiş her türlü bilgi ve rivayeti gelecek nesillere aktarma düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu özelliği sebebiyle Taberî, çoğu zaman aynı konu ve aynı kişilerle alakalı olan bir rivayeti değişik isnadlarla peş peşe sıralamaktadır.³⁵³ Eserin ansiklopedik bir yapıya sahip olması ve müellifinin görüşler arasında tercihte bulunması, tüm rivayetlerin Taberî tarafından güvenilir bulunmadığını göstermektedir.³⁵⁴ Zira kendisi de bu hususta “naklettiğimiz haberlerin bir kısmını doğru ve hakiki bulmayıp inkâr edenler ya da çirkin sayanlar bulunursa onlar bilsinler ki bu haberler tarafımızdan uydurulmuş olmaksızın râvilerce bize nakledilmiştir. O haberler bize nasıl nakledilmiş ise biz de o şekilde alarak dercediyoruz” demektedir.³⁵⁵ Bununla birlikte eserin muhteva ve istiâb gerçeğini de göz ardı edemediğinden bir konu ile ilgili elinde daha çok rivayet bulunmasına rağmen kitabı uzatmama düşüncesiyle eserine almadığını da ifade etmektedir.³⁵⁶ Taberî bu yapısı vesilesiyle nakli tefsirlerin en mükemmel misalini teşkil etmektedir.³⁵⁷

Taberî’nin, bir konuda aynı kişiden farklı hatta birbirine zıt görüş ihtiva eden rivayetlere³⁵⁸ yer veriyor olması kişilerden ziyade görüşlere odaklandığını göstermektedir. Zira şahıslar ön planda olsaydı kanaatimizce onların bu farklı rivayetlerinden birini tercih ederek kitabına alır ya da uygun gördüğü görüşünü zikrettikten sonra bu kişilerden şöyle bir görüş de rivayet edilmiştir diyerek işarette bulunmakla yetinirdi.³⁵⁹ Rivayetleri sıralarken çoğu zaman rivayetlerin dayandığı kişilere istinaden kronolojik bir sıra gözetmez. Mesela Sahabî olan Abdullah İbn Abbas’tan gelen bir rivayeti Tabiûndan gelen rivayetleri sıraladıktan sonra zikrettiği vakidir.³⁶⁰ Tabi bu durum rivayetin sened kısmını hiç önemsemediği anlamında da değerlendirilmemelidir.

³⁴² Taberî, Camiu’l-Beyân, IV, 161.

³⁴³ Taberî, Camiu’l-Beyân, XXII, 593.

³⁴⁴ Taberî, Camiu’l-Beyân, IV, 293; XI, 199.

³⁴⁵ Taberî, Camiu’l-Beyân, XXII, 575, 586.

³⁴⁶ Taberî, Camiu’l-Beyân, II, 97; VII, 334; XXIII, 22.

³⁴⁷ Taberî, Camiu’l-Beyân, V, 38-41; 105-106; VI, 49-50; 626; VIII, 42-43; IX, 82-83.

³⁴⁸ Taberî, Camiu’l-Beyân, IV, 127; 129.

³⁴⁹ Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 207.

³⁵⁰ Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 204-215.

³⁵¹ Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 518, 523.

³⁵² Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 340-341; Doğru, Caferi Sadık, İbn Cerir et- Taberî’nin Tefsirindeki Fıkhi Görüşleri, sy. 98.

³⁵³ Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 381- 391; IV, 138-140; XI, 313-318.

³⁵⁴ Koç, Mehmet Akif, Taberî Tefsirini Anlamak Üzere I, AÜİFD, 51:1 (2010) s.79.

³⁵⁵ Taberî, Muhammed b. Cerir, Tarihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk, Dâru’t-Türâs, Beyrut, h.1387, I, 8.

³⁵⁶ Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 334.

³⁵⁷ Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s. 545.

³⁵⁸ Taberî, Camiu’l-Beyân, VIII, 139-143; Farklı örnekler için bkz. III, III, 401, 404; 446, 447; IV, 55, 58; VI, 585-586; V, 611, 615; VII, 50, 55; III, 333, 336.

³⁵⁹ Nadir de olsa bu şekilde açıklama yaptığı yerler de bulunmaktadır Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 332.

³⁶⁰ Taberî, Camiu’l-Beyân, III, 343.

Zira “mislehü” ve “binahvihi” şeklinde daha önce zikretmiş olduğu rivayetlerle aynı muhtevaya sahip rivayetleri sadece senedini zikrederek eserine almıştır.³⁶¹ Ayrıca Taberî, eserine aldığı her rivayeti mutlaka senediyle birlikte zikretmeye özen gösterir. Hatta bazen bir rivayetin metni sadece bir kelime iken senedi iki satır veya daha fazla olmaktadır.³⁶² Bu anlayış ve yöntemiyle rivayetler hakkındaki değerlendirmeyi okuyucuya bırakır. Kendisi rivayetin senedi hakkında nadiren bu rivayetin senedi problemlidir³⁶³ zira falanın falandan hadis işittiği malum değildir gibi bazı durumlarda açıklamalarda bulunur.³⁶⁴ Bazı ayetlerin tefsirinde müellifin, tekrara düşmemek için hem tefsirinin değişik yerlerine³⁶⁵ hem de diğer kitaplarına³⁶⁶ yönlendirmede bulunduğu müşahede edilmektedir.

Taberî'nin tefsirinde çokça kullandığı ve adeta eserinin değişmez özelliği sayılabilecek bazı kalıp ifadeler vardır. Mesela bazen rivayetlere geçmeden önce “يعنى بذلك جل ثناؤه” (Allah bu ifadeyle şunu kastediyor) veya “يقول تعالى ذكره” (Şâmi yüce olan Allah şöyle söylüyor) diyerek ayetin muradını kısaca açıklar.³⁶⁷ Diyalog şeklinde “فان ظن ظان فان الامر بخلاف ما ظن” (bize biri şöyle derse ona şöyle denir),³⁶⁸ veya “فان ظن ظان فان الامر بخلاف ما ظن” (biri şöyle zannederse durum esasen onun zannının hilafıdır) vb. kalıpları da sıklıkla kullandığı vakidir.³⁶⁹ Bazen kendi açıklaması ve tercihi aleyhine akla gelebilecek basit soru ve itirazlar için ise “فان ظن ذو غيباء” (eğer bir ahmak şöyle zannederse) şeklindeki bir kalıpla bu muhtemel soruya cevap verdiği olmaktadır.³⁷⁰ Tefsir etmeye başladığı ayeti, “القول فى تاويل قوله تعالى” (Allah'ın şu sözünün tevili hakkında söylenen söz)³⁷¹ formatında verdikten sonra o ayet hakkında farklı yorumlar varsa “اختلف اهل التاويل فى ذلك” (ilim ehli bu noktada ihtilaf etti)³⁷² vb. ifadelerde³⁷³ farklı görüşleri içeren rivayetleri gruplandırarak her bir grubu “ذكر من قال ذلك” (bu görüşte olanların dökümü) başlığıyla vermektedir.³⁷⁴ Bunların akabinde eğer kendisi bir tercihte bulunacaksa “وأولى الاقوال فى تاويل ذلك بالصواب قول من قال” (bu konuda söylenenlerin en doğrusu şöyle diyenin sözüdür)³⁷⁵ vb. kalıplarla³⁷⁶ tercihini beyan eder. Tekrara düşmeme niyetiyle daha önce açıklamış olduğu konular için “بما اغنى عن اعادته” (daha önce bu konuda şuan tekrar etmeyi anlamsız kılacak kadar açıklama yapmıştık) ve “فكرهنا عن اعادته” (tekrar etmeyi uygun bulmuyoruz) gibi ifadelerle tefsirinin daha önceki bölümlerine atıfta bulunmaktadır.³⁷⁷ Bazen de “وعلة من قال هذه المقالة” (bu görüşü dile getirenlerin illeti) vb. ifadelerle zikretmiş olduğu görüşün delillerini açıklamaktadır.³⁷⁸ Müellif, ileri sürülen bazı görüşlerin doğru olmadığını izah ettikten sonra “فلن يقول فى الاخر مثله” (bu konuda kimse bir şey söyleyemez. Şayet bir şey söyleyecek olurlarsa burada olduğu gibi orada da susturulurlar) şeklinde ifade kullanmaktadır.³⁷⁹

SONUÇ

Ömrünü ilme adanmış ve bu uğurda çaba sarfetmiş olan Taberî ve onun büyük bir emek mahsulü olan tefsiri, Kur'an'ın anlaşılması hususunda göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Zira bu eser, Kur'an'ın indiği çağın ve yakın tarihlerin rivayetlerini günümüze ulaştırmaktadır. Kur'an, ilk önce indiği toplumun

³⁶¹ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 349, 445; IV, 99, 109, 116, 255, 290, 167; VI, 554; VII, 72, 94; VIII, 136, 144; 675; IX, 61; XVII, 166, 257.XXIII, 24.

³⁶² Taberî, Camiu'l-Beyân, XXIII, 60.

³⁶³ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 716; VI, 558;

³⁶⁴ Taberî, Camiu'l-Beyân, VIII, 122.

³⁶⁵ Taberî, Camiu'l-Beyân, IV, 164-165; VI, 546; VII, 713; VIII, 147, 148, 215.

³⁶⁶ Taberî, Camiu'l-Beyân, IV, 207; VIII, 41; XIV, 584.

³⁶⁷ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 411; VIII, 411; XVII, 161; XXII, 513-515.

³⁶⁸ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 93; 433; 435; IV, 114, 118, 133, 134, 208; VII, 49, 323, 423; VIII, 382, 687-688; XI, 318-319.

³⁶⁹ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 432; XXIII, 58; III, 123, 124, 469; VIII, 381, 383.

³⁷⁰ Taberî, Camiu'l-Beyân, IV, 103.

³⁷¹ Taberî, Camiu'l-Beyân, XIX, 207; XXIV, 174.

³⁷² Taberî, Camiu'l-Beyân, IV, 603; XIX, 398.

³⁷³ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 58.

³⁷⁴ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 458; VI, 603; VII, 322.

³⁷⁵ Taberî, Camiu'l-Beyân, V, 600.

³⁷⁶ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 159, 530; V, 593; VII, 658; XVII, 172.

³⁷⁷ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 183, 292, 426; III, 501; IV, 248; V, 57; VIII, 55, 188; XVI, 550; XXII, 465; XXIII, 41.

³⁷⁸ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 207, 362, 368, 399; 404; 405; 408; 409; VIII, 377, 380.

³⁷⁹ Taberî, Camiu'l-Beyân, III, 341, 432-433; IV, 163; V, 80; Doğru, İbn Cerir et- Taberî'nin Tefsirindeki Fıkhi Görüşleri, s. 98.

hayatını şekillendirmek ve onlar tarafından anlaşılacak için inmiş bir kitap olduğundan o dönemin Kur'an anlayışı büyük bir önem taşımaktadır. Taberî'nin rivayetlerini toplamasının yanında eserine yansıtılmış olduğu sistematik yapı ve muhakeme gücü günümüz Kur'an araştırmacılarına ışık tutmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ı anlamak ve anlatmak için çaba sarfeden kişilerin Taberî tefsirinden müstağni kalmaları düşünülemez.

KAYNAKÇA

1. Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib, *Tarihu Bağdat*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001.
2. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010.
3. Doğru, Câferî Sâdık, İbn Cerir *et-Taberî'nin Tefsirindeki Fıkhi Görüşleri*, Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi, Erzurum, 1981, s. 7.
4. Fayda, Mustafa, "Taberî", *DİA*, XXXIX, (314-317).
5. Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbeu Ebnei'z-Zamân*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1978.
6. Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
7. Hûfî, Ahmed Muhammed, *et-Taberî, Vezâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l Kavmi*, Kâhire, ts.
8. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizan*, Mektebetü'l Matbûâtî'l İslâmiyye, Beyrut, 2002.
9. İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, ts.
10. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve Ümem*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
11. İbnü'n Nedîm, Ebu'l Ferac Muhammed b. Ebî Ya'kub İshak, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
12. Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü Fikhi't-Taberî ve Hammâd b. Ebî Süleyman*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1994.
13. Koç, Mehmet Akif, *Taberî Tefsirini Anlamak Üzere I*, AÜİFD, 51:1 (2010).
14. Makrızî, Takıyyüddin, *el-Mukaffa'l-Kebir*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1991.
15. Okumuş, Mesut, *Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi*, EKEV Akademi Dergisi, Yıl 6, sy. 13, (Güz 2002).
16. Sem'ânî, Abdülkerim Muhammed b. Mansûr et-Temimî, *Kitâbu'l-Ensab*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1977.
17. Serkis, Yusuf b. İlyan b. Musa, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, Kahire, ts.
18. Sezgin, Fuad, *Târihu't Turâsi'l Arabî*, Arp. Çev. Mahmud Fehmî Hicâzî, el-Memleketu'l-Arabiyye Vizâratu't-Ta'lîmî'l-Âlî Câmîatu İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad, 1991.
19. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddin, *el-Itkân fi Ulûmi'l Kur'an*, el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, bsy. 1974
20. Sübkî, Tâcuddîn Ebî Nasr Abdilvehhâb b. Takıyyüddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, bsy, ts.
21. Şibl, Ali b. Abdilazîz b. Ali, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2004.
22. Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Camîu'l Beyân an Te'vili Ayi'l Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, bsy, ts.
23. _____ *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, Beyrut, h. 1387.
24. Tayyâr, Musâid b. Süleyman, *Şerh-u Mukaddimeti Tefsiri't-Taberî*, Merkezü't-Tefsir li'd-Diraseti'l-Kur'aniyye, Riyad, 2017.

<http://www.turansam.org>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Arařtırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2019; Ay: Mart; Cilt: 11/KIŞ, Sayı: 41
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed and Refereed Journal; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2019; Month: March; Volume: 11/WINTER, Issue: 41
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>

25. Yâfiî, Ebu Muhammed Abdullah b. Es'as b. Ali b. Süleyman, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakazan*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
26. Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983.
27. Zeydi, Yasir Hüseyin, "et-Taberî el-Müfessirün", *İmam et-Taberî Fakihen ve Müerrihen ve Alimen bi'l-Kıraat*, Kahire, 1989.